

شناسایی و تبیین اصول اسلامی مدیریت شهری بر اساس آموزه‌های

قرآن: اصل امنیت

علیرضا سیاف‌زاده^۱، محمد میره‌ای^۲، سیدعلی موسوی^۳

۱. استادیار، گروه جغرافیا و برنامه ریزی شهری، دانشگاه پیام نور، ایران
۲. استادیار، دانشکده مدیریت و حسابداری، پردیس فارابی دانشگاه تهران، ایران
۳. دانشجوی دکتری مدرسی معارف اسلامی - مبانی نظری اسلام، دانشگاه پیام نور، ایران

(تاریخ دریافت: ۱۳۹۳/۱۲/۲۵؛ تاریخ پذیرش: ۱۳۹۴/۰۲/۳۱)

چکیده

در قرن حاضر بیش از نیمی از مردم جهان در شهرها ساکن‌اند و هرروزه بر حجم شهرنشینی بالاخص در کشورهای در حال توسعه، و از جمله در کشورهای اسلامی افزوده می‌شود. در این میان بسیاری از کشورهای اسلامی برای حل مشکلات شهری خویش به نظریه‌ها و الگوهای تقلیدی غرب مراجعه کرده‌اند و غالباً در حل مسائل خویش ناکام مانده‌اند؛ در حالی که با توجه به اعتقادات مسلمانان و فرمان‌های خداوند، راه حل بسیاری از مشکلات بشر در قرآن کریم موجود است. با توجه به این موضوع در تحقیق جاری تلاش شده است با سیری در قرآن به راه‌حل‌ها و الگوهای مدیریت شهری اسلامی پرداخته شود. بر این اساس، تحقیق حاضر به لحاظ هدف بنیادی و به لحاظ ماهیت، تحقیق اکتشافی - تحلیلی و بر مبنای روش گردآوری اطلاعات، اسنادی است. نتایج بررسی‌های این تحقیق نشان داد یکی از صفات مورد تأکید در قرآن کریم برای یک شهر مطلوب امنیت است؛ به طوری که این واژه ۶۷ بار در قرآن تکرار شده است. همچنین، در این مقاله به انواع و ابعاد امنیت، نتایج ایجاد امنیت در جامعه، علل و عوامل ایجاد امنیت و پیش شرط‌های تحقق آن اشاره شده است.

کلیدواژگان

امنیت، شهر اسلامی، قرآن کریم، مدیریت شهری.

مقدمه

طبق برآوردهای انجام گرفته، برای اولین بار در طول تاریخ در سال ۲۰۰۷ اکثر جمعیت جهان در شهرها زندگی خواهند کرد و تا سال ۲۰۳۰، دو میلیارد نفر به جمعیت شهری اضافه و ۲۰ میلیون نفر از جمعیت روستایی جهان کاسته خواهد شد (Sclar et al., 2005). ایران نیز از اوایل قرن حاضر با سرعت شدیدی رو به شهری شدن گام نهاده است و در حال حاضر بیش از ۷۰ درصد از جمعیت کشور در پهنه‌های شهری زندگی می‌کنند و تعداد شهرهای ایران نیز از مرز ۱۰۰۰ شهر گذشته است (مرکز آمار ایران، ۱۳۹۰). با افزایش و گسترش شهرها، مشکلات شهری نیز فزونی یافته است. در کشورهای مختلف در مقابل مشکلات موجود راه‌حل‌های متفاوتی مطرح شده است، لیکن در زمینه نظام شهرسازی و مدیریت شهری در کشورهای اسلامی آنچه بیش از هر چیز خودنمایی می‌کند تکیه بیش از حد شهرسازان و مدیران شهری به نظریه‌های مطرح شده توسط غربی‌هاست؛ به طوری که بنیان‌های فکری و دینی منبعث از جامعه اسلامی فراموش شده و فقدان تفکر و مکتب شهرسازی مستقل در این نواحی، امروزه کاملاً مشهود است (میره‌ای و موسوی، ۱۳۸۷، ص ۳). این مسئله در حالی است که ما به عنوان مسلمان به این اصل مهم اعتقاد داریم که خدای تعالی برای حل همه مشکلات زندگی در قرآن کریم راهنمایی‌هایی را معمول کرده است. در واقع، آیات قرآن مسلمین را به وجود راه‌حل‌های مشکلاتشان در کتاب الهی آگاه کرده و به دریافت و شناخت مبانی و اصول یادشده در قرآن مجید و اداره امورشان بر مبنای آن مبانی و اصول، هدایت و تشویق می‌کند.^۱

بیان مسئله

یکی از چالش‌های اساسی در مقابل توسعه پایدار شهرها، از دیرباز مسئله امنیت و دفاع از شهر

۱. «ولا حبة فی ظلمات الارض و لا رطب و لا یابس الا فی کتاب مبین»، یعنی: و هیچ دانه در زیر تاریکی‌های زمین و هیچ تر و خشکی نیست، جز آنکه در کتاب مبین و قرآن عظیم مسطور است (انعام/ ۵۹).

بوده است (رهنمایی و شاه‌حسینی، ۱۳۸۳)، به طوری که حتی در شهرسازی و شهرداری نوین نیز بر آن تأکید شده است. اهمیت امنیت برای انسان‌ها تا جایی است که حتی نظریه‌پردازی مانند مازلو^۱ نیز در سلسله‌مراتب نیازهای خود، آن را بلافاصله پس از ارضای نیازهای اولیه قرار می‌دهد (نوروزی و فولادی سپهر، ۱۳۸۸، ص ۱۳۰). امروزه احساس ناامنی و ترس از جرم در مناطق شهری کشور از مهم‌ترین دغدغه‌های افراد است (احمدی و همکاران، ۱۳۸۸، ص ۶۶). به واقع، امنیت شهری از مسائلی است که با تزايد روبه‌افزایش تفاوت مناطق شهری به‌تازگی از حساسیت خاصی برخوردار شده است و طراحان شهری معتقدند شهرها برای اینکه ایمن باشند، باید برای همه گروه‌های سنی، جنسی و طبقاتی ساخته شوند و در ساخت آن‌ها تفاوت‌های سنی و جنسیتی در نظر گرفته شود (Tabrizia & Madanipour, 2006, p.935). در این زمینه نکته جالب اینکه با سیری در قرآن کریم نیز، یکی از صفات شهرهای اسلامی مورد تأکید خداوند باری تعالی، صفت امن است.^۲ به واقع، خداوند برای شهر در قرآن کریم دو صفت را بیان کرده است که یکی از آن‌ها امن و دیگری طیب است. خداوند در آیاتی به پیامبران و انسان‌ها به ایجاد امنیت دستور داده است (از جمله توبه/۶؛ مائده/۲؛ بقره/۱۹۱). همچنین، خداوند در قالب الگوی شهر امن به صورت یک تمثیل (نحل/۱۱۲) و ایجاد ماه‌های امن (توبه/۳۶؛ بقره/۲۱۷) و همچنین، تأسیس اماکن برخوردار از امنیت (آل عمران/۹۷؛ قصص/۵۷؛ انفال/۲۶) و نیز حکایت از امنیت در شهرهای اقوام پیشین (سبأ/۱۸؛ حجر/۸۲) و به طور کلی فراخوان عمومی انسان‌ها توسط خداوند به ایجاد امنیت و صلح (هود/۸۱) بر اهمیت و جایگاه مهم ایجاد این صفت در شهر اسلامی دلالت می‌کنند.

امنیت از ریشه «ا م ن» به معنای درامان‌بودن، ایمنی و آسودگی، و از بین رفتن هراس و نگرانی

1. Maslow

۲. « وَ هَذَا الْبَلَدِ الْأَمِينِ » (تین / ۳) «و این شهر امن» - «وَ إِذْ قَالَ إِبْرَاهِيمُ رَبِّ اجْعَلْ هَذَا الْبَلَدَ آمِنًا...» (ابراهیم / ۳۵) «و هنگامی را

که ابراهیم گفت: پروردگارا، این شهر را ایمن گردان...»

است (راغب اصفهانی، ۱۳۳۲). بررسی‌های انجام‌گرفته نشان می‌دهد در قرآن واژه «امنیت» ۶۷ بار به‌کار گرفته شده است. با توجه به تأکید قرآن بر حفظ امنیت در شهرهای اسلامی از یک‌سو، و اعتقاد به روشنگری و هدایتگری قرآن از دیگر سو، مقاله حاضر اعتقاد دارد که اصل امنیت یکی از اصول اصلی در مدیریت شهری است و برای تبیین الگوی اسلامی مدیریت شهری، جست‌وجوی اصل امنیت در قرآن الزامی است. بنابراین، در تحقیق حاضر سعی شده است با بررسی قرآن به عنوان مهم‌ترین منبع دینی مسلمانان، اصل امنیت و الگوی آن در رابطه با شهر اسلامی و الزامات مدیریتی مربوطه استخراج شود.

متون نظری و پیشینه تحقیق

درباره ماهیت و مفهوم شهر اسلامی بر اساس دیدگاه‌های مختلف، تعبیرها و نظریات متفاوتی بیان شده است که در ادامه بحث می‌شود: ۱. شهر اسلامی به عنوان شهر دینی: در این دیدگاه شهر اسلامی صرف‌نظر از مکان‌های فیزیکی، صرفاً به دلیل وجود مردم دیندار و معتقد شهر دینی می‌شود. از نظر این گروه شهر اسلامی شهری است که محدود به زمان و مکان خاصی نیست و مفهوم امت اسلامی را می‌رساند. ۲. شهر اسلامی شهری بر اساس قوانین و دستورهای اسلام است: بر اساس این دیدگاه مبانی نظری طرح و ساخت شهر اسلامی بر اساس اصول، معیارها، ضوابط و قوانین اسلامی است. شهر اسلامی هویت خاص فرهنگی، تاریخی و فضایی دارد و ارتباط ساختاری بین دین و فضای مصنوعی را نشان می‌دهد. شهرهای اسلامی بیش از همه از دستورها و قوانین اسلامی اتخاذشده از کتاب، سنت، فقه، اجتهاد و اجماع تأثیر پذیرفته‌اند. واژه اسلامی شهر اسلامی به‌خوبی نقش فرهنگ و اعتقادات اسلامی در شکل‌گیری شهرها فضاهای شهری در سرزمین‌های اسلامی را در مقایسه با سایر ادیان و مذاهب نشان می‌دهد (هیلن براند، ۱۳۸۶، ص ۴۹-۴۵). ۳. شهر اسلامی حاصل و دستاورد فرهنگ و تمدن اسلامی است: دیدگاه دیگری نیز

وجود دارد که شهر اسلامی را حاصل فرهنگ و تمدن اسلامی می‌داند و معتقد است شهرسازی اسلامی ناشی از تمدن و دستاورد تولید فرهنگی مسلمانان است. معتقدان به این دیدگاه بر این باورند که گرچه زندگی شهری در جهان اسلام اهمیت زیادی داشته است، هیچ‌گونه مدرک تصویری از شهر اسلامی، حتی در حد خطوط کلی و ویژگی‌های ابتدایی آن، به قلم مهندسان یا جغرافی‌دانان در دست نیست. آنچه شهر اسلامی می‌نامیم، در هر حال مفهومی مجرد است و به شیوه مطالعات شهرسازی ما مربوط می‌شود. این مفهوم مجرد، حاصل بررسی پدیده‌هایی است که از نظر تاریخی جغرافیایی بسیار گسترده بوده و در دامن فرهنگ‌های متنوع نیز شکل گرفته است. سه متغیر اصلی تمدن اسلام، متغیرهای زمانی، جغرافیایی و فرهنگی بوده است. آن‌ها معتقدند هر چند در اسلام شهرنشینی و زندگی شهری مهم است، نه در قرآن و نه در حدیث، برنامه‌ریزی شهری و اصول دقیق آن که قادر باشد نیازهای طراحی و برنامه‌ریزی شهری شهرهای مسلمین را تأمین کند، وجود ندارد (Mortada, 2003). در ادامه، برخی تحقیقات مرتبط با شهر اسلامی و امنیت شهری بیان می‌شود.

از جمله افرادی که تاکنون در مورد شهرهای خاورمیانه و به‌ویژه ایران، تحقیقات فراوانی انجام داده و به نتایج جالبی درباره شهرهای اسلامی دست یافته‌اند، هانس بوبک (واضع نظریه سرمایه‌داری بهره‌بری) و اکارت اهلرز جغرافی‌دان آلمانی هستند که در مقاله‌های متعددی با عنوان شهر شرق اسلامی به ویژگی‌های ساختاری شهرهای خاورمیانه پرداخته‌اند و در مطالعات خود بارها ضمن اشاره به سازوکارهای رشد و توسعه در شهرهای اسلامی، به خصایص ویژه این شهرها مانند جدایی‌گزینی‌های فضایی، بازار، وقف و جز آن پرداخته‌اند (اهلرز، ۱۳۸۰؛ مؤمنی، ۱۵۳، ص ۱۳۷۷؛ پوراحمد، ۱۳۸۴).

بسیم سلیم حکیم از جمله شهرشناسان مسلمان است که اصالت کاری خود را در زمینه شهرنشینی و شهرسازی اسلامی حفظ کرده است و طی مقالات متعدد، ضمن اشاره به واقعیت‌های موجود، به برخی بایدهای شهرسازی از نظر اسلام اشاره کرده است. برای مثال ایشان در یکی از مقالات خود پس از حدود ۱۵ مطالعاتی در زمینه شکل سنتی شهرهای اسلامی، در تئوریزه‌کردن

ساختار شهرهای اسلامی سنتی تلاش کرده است (حکیم، ۱۳۷۹). مهم‌ترین اثر حکیم در زمینه شهرسازی اسلامی کتاب *گران‌قدر شهرهای اسلامی عربی: اصول طراحی و ساختمان‌سازی* است. نقی‌زاده در زمینه متون نظری موضوع سابقه زیادی دارد و یکی از پیشگامان این عرصه محسوب می‌شود. ایشان علاوه بر نگارش دو کتاب در این زمینه با عناوین *شهرسازی و معماری اسلامی و ادراک زیبایی و هویت شهر در پرتو تفکر اسلامی*، چند مقاله نیز در این زمینه نوشته است. از وجوه بارز مطالعات ایشان نسبت به سایر مطالعات این است که ایشان ضمن تشریح ویژگی‌های شهر اسلامی، اصول و مبانی مختلفی از آیات قرآنی و روایات اسلامی استخراج کرده است و عقیده دارد با به‌کارگیری آن‌ها می‌توان شهرهای پایدار و اسلامی را ایجاد کرد. ایشان در مقاله‌ای با موضوع صفات شهر اسلامی در قرآن، برخی اصول نظیر نظم، تعادل، عدالت و جز آن را استخراج کرده و به عنوان اصول بنیادین در شکل‌گیری شهر اسلامی معرفی می‌کند. به‌طور کلی، با توجه به اصرار نقی‌زاده بر موضوع شهر و شهرسازی از نظر اسلام و انتشار کتب و مقالات متعدد در این زمینه، ایشان را باید یکی از فعال‌ترین محققان شهر اسلامی در ایران در نظر گرفت.

سقای (۱۳۸۶) در مقاله خود با عنوان «ایدئولوژی اسلام و تأثیر آن بر ساخت شهرها» به موارد مختلفی از شهر اسلامی اشاره می‌کند که عبارت‌اند از: ماهیت شهر اسلامی، تأثیر اقتصادی، اجتماعی و سیاسی وقف در شهرهای اسلامی، تأثیر فضاهای مذهبی در شکل‌گیری ساخت شهر، باغ در شهرهای اسلامی، تأثیر اسلام در سیمای شهر، تأثیر اسلام در فضاهای شهری، و وضعیت کنونی شهرهای اسلامی. پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی

رفیق‌دوست و شهبابیان (۱۳۸۷) ارتباط صفت زیبایی با سایر مجموعه صفات شهر اسلامی را بررسی و تحلیل کرده‌اند و درباره مفهوم زیبایی از دیدگاه اسلامی مفاهیم هم‌معنا و مفاهیم مشتبه آن و سلسله‌مراتب و اضداد زیبایی را جست‌وجو و بیان کردند.

علاوه بر اینها، دو مورد از پیشنهاد تحقیقات در زمینه امنیت شهری بیان شده است. ساروخانی و نویدنیا (۱۳۸۵) امنیت خانواده‌های شهر تهران را با تأکید بر محل سکونت ایشان به عنوان متغیر مستقل بررسی کرده‌اند. در این پژوهش خانواده‌های ساکن در مناطق شمال و

جنوب تهران مورد مصاحبه بوده‌اند. یافته‌های پژوهش نشان داده است که محل سکونت بر امنیت اجتماعی خانواده آثار معناداری گذاشته است.

نبوی و همکاران (۱۳۸۸) تأثیر پایگاه اجتماعی- اقتصادی و هویت قومی بر احساس امنیت اجتماعی ساکنان ۱۶ سال و بیشتر شهر اهواز را بررسی کرده‌ند. یافته‌های تحقیق آن‌ها نشان داده است که پایگاه اقتصادی- اجتماعی و هویت ملی تأثیر فزاینده و متغیرهای احساس محرومیت نسبی و احساس بی‌قدرتی، اثر کاهنده بر احساس امنیت اجتماعی افراد می‌گذارد.

بنابراین، باید گفت تا کنون درباره شهرهای اسلامی نوشته‌ها و مطالب مختلفی توسط غربی‌ها و اندیشمندان اسلامی ارائه شده است و به ابعاد و ویژگی‌های گوناگون شهرهای مسلمان نشین و دوره اسلامی پرداخته‌اند. لیکن در این میان جای تحقیقاتی که نشان‌دهنده ماهیت شهر اسلامی واقعی و منبعث از قرآن و روایات اسلامی باشد، خالی است.

روش تحقیق

این تحقیق به لحاظ هدف بنیادی و از نظر گردآوری اطلاعات از سنخ تحقیقات اسنادی است. همچنین، تحقیق حاضر ماهیت اکتشافی- تحلیلی دارد. در واقع، در تحقیق جاری سعی شده است با بررسی قرآن به عنوان مهم‌ترین سند اخلاقی و دینی مسلمانان، اصول شهر اسلامی (اصل امنیت) و ابعاد آن استخراج، و الگوی مطلوب طراحی شود.

یافته‌های تحقیق

انواع امنیت و راهکارهای تحقق آن
خداوند در قرآن از وجود امنیت در عرصه‌های مختلف فردی، اجتماعی، فرهنگی، سیاسی، نظامی، اقتصادی و بهداشتی سخن گفته است. در ادامه، به انواع و ابعاد امنیت اشاره خواهد شد.

امنیت فردی

از آنجا که نقش فرد در سازندگی جامعه مهم است، خداوند در موارد مختلف در قرآن درباره

امنیت فردی انسان‌ها در شهر اسلامی سخن گفته است. خداوند در آیات مربوط به امنیت فردی، از امنیت‌های مختلف، جانی، مالی، شخصیتی، حریم خصوصی و روانی سخن گفته است، و نیز راهکارهایی برای تحقق آن‌ها در شهر اسلامی بیان کرده است.

الف) امنیت جانی

از نظر قرآن جان انسان‌ها محترم است، بنابراین، باید امنیت جانی آن‌ها تأمین شود. خداوند در آیات قرآن به امنیت جانی انسان‌ها اشاره می‌کند (از جمله انفال / ۲۶؛ مائده / ۳۲؛ بقره / ۱۷۹؛ انعام / ۱۵۱).

ب) امنیت مالی

ثروت و دارایی افراد نیز نزد خداوند محترم است، و هیچ کس حتی خود صاحب مال، حق ندارد امنیت مالی خود را به ناامنی تبدیل کند. لذا خداوند برای تأمین امنیت مالی افراد، راهکارهایی را ارائه می‌کند: خداوند به صاحبان مال هشدار می‌دهد که حق ندارند با بخشش‌های زیاد، امنیت مالی خود را به خطر اندازند (اسراء / ۲۹) و برای حفظ امنیت مالی افراد توسط دیگران، خداوند دستور مجازات سارقان را داده است (مائده / ۳۸). علاوه بر این خداوند امانت‌داری را نیز به عنوان یکی از راهکارهای حفظ امنیت مالی دیگران توصیه کرده و امانت‌داری را از نشانه‌های مؤمنان بر شمرده است (مؤمنون / ۸). همچنین، مسلمانان را به بازگرداندن امانت‌های مادی و غیرمادی به صاحبانشان موظف کرده است (نساء / ۵۸).

ج) امنیت شخصیتی

آبرو و شخصیت افراد نزد خداوند محترم است و خداوند انسان‌ها را از مواردی که به نحوی شخصیت آنان را لکه‌دار می‌کند، منع کرده است. خداوند در آیات ۱۱ و ۱۲ سوره حجرات از برای حفظ امنیت شخصیت افراد راهکارهایی را بیان می‌کند: پرهیز از تمسخر دیگران، پرهیز از عیب‌جویی از همدیگر، پرهیز از خواندن دیگران با نام‌های زشت، گمان بد نداشتن درباره مردم، تجسس نکردن در عیب‌های افراد، پرهیز از غیبت یکدیگر.

د) امنیت حریم خصوصی

خداوند در آیاتی به حفظ امنیت حریم خصوصی و خانوادگی در خانه و خارج از خانه اشاره کرده است و راهکارهایی را برای برقراری امنیت مطرح کرده است. خداوند از افراد خانواده‌ای که در یک خانه زندگی می‌کنند، اعم از محرم و نامحرم، فرزند و کنیز خواسته تا زمان‌های مخصوصی برای ورود به اتاق خصوصی همسران اجازه بگیرند (نور/ ۵۸ و ۵۹). همچنین، به مؤمنین خارج از خانه دستور می‌دهد بدون اجازه وارد خانه دیگران نشوند (نور/ ۲۸).

و) امنیت روانی افراد

خداوند برای امنیت روانی فرد اهمیت خاصی قائل است، بنابراین، برای به‌وجودآمدن، حفظ و تقویت امنیت روانی افراد در ضمن آیات کثیری به راهکارها و عوامل ایجاد آن اشاره کرده است. از جمله این راهکارها عبارت‌اند از استقامت بر ایمان و توحید (فصلت/ ۳۰)، برپاداشتن نماز (بقره/ ۲۷۷)، انفاق در راه خدا (بقره/ ۲۶۲)، ایمان آلوده‌نشده به شرک (انعام/ ۸۲)، نزول باران (انفال/ ۱۱)، پرداخت زکات (بقره/ ۲۷۷)، تسلیم محض خدا بودن (بقره/ ۱۱۲)، رعایت تقوای الهی (اعراف/ ۳۵)، توکل و اعتماد به خدا (طلاق/ ۳)، خواب (نبأ/ ۹)، دعاکردن (توبه/ ۱۰۳)، دلجویی و تسلای دیگران (عنکبوت/ ۳۳؛ هود/ ۶۹؛ ۷۰ و ۷۴؛ توبه/ ۴۰؛ مریم/ ۲۴-۲۰؛ نمل/ ۹ و ۱۰؛ قصص/ ۳۱؛ طه/ ۴۱-۳۸)، دوستی با خدا (یونس/ ۶۲)، ذکر خدا (رعد/ ۲۸)، کیفیت آفرینش زمین (طه/ ۵۳)، آفرینش شب (انعام/ ۹۶؛ فرقان/ ۴۷)، عمل صالح عامل (مائده/ ۶۹)، رعایت تقوای الهی (اعراف/ ۳۵)، قصه‌گویی به‌ویژه نقل قصص انبیاء (هود/ ۱۲۰)، وجود مسکن (نحل/ ۸۰)، روبه‌روشدن با حقایق (بقره/ ۲۶۰)، وفاداری به پیمان (فتح/ ۱۸)، عمل به رهنمودهای الهی (بقره/ ۳۸)، و وجود همسر (بقره/ ۱۸۷؛ روم/ ۲۱؛ اعراف/ ۱۸۹).

ز) امنیت اجتماعی

ایجاد امنیت در اجتماع از جمله عرصه‌هایی است که خداوند در آیات قرآن در ضمن بیان قصص اقوام گذشته، از آن سخن گفته است. خداوند از وجود امنیت اجتماعی در میان قوم سبأ (سبأ/ ۱۵

و ۱۸)، قوم ثمود (شعراء / ۱۴۱ و ۱۴۶) و شهرهای مدینه (انفال / ۲۶) و مکه (قصص / ۵۷) و مملکت مصر (یوسف / ۹۹) سخن گفته است. تا به این وسیله معنای تحقق امنیت اجتماعی در شهر اسلامی را در مخاطبان القا کند. خداوند برای ایجاد امنیت اجتماعی راهکارهایی به این شرح بیان فرموده است: ایجاد رابطه برادری بین مؤمنان. (حجرات / ۱۰)، چنگ زدن همگی به ریسمان الهی (آل عمران / ۱۰۳)، پیشگیری از نزاع و اختلاف (انفال / ۴۶)، حل اختلافات و نزاع های اجتماعی (بقره / ۲۱۳؛ انفال / ۱؛ حجرات / ۹ و ۱۰)، عدم همکاری برگناه و دشمنی (مائده / ۲)، کمک به یکدیگر بر انجام دادن نیکی ها (مائده / ۲)، ایجاد قسط و عدل در قضاوت (حجرات / ۹)، احسان به یکدیگر (نساء / ۳۶)، خشتی کردن فتنه ها با آگاه کردن مردم (۴۸ / توبه)، تفحص درباره صحت و عدم صحت گزارش های رسیده (حجرات / ۶)، مبارزه با شایعه پراکنان (نساء / ۸۳ و ۸۴)، مبارزه با برهم زندگان امنیت (مائده / ۳۳)، رعایت حجاب و عفت (نور / ۳۰ و ۳۱)، استحکام ساخت و ساز ساختمان های مسکونی و غیرمسکونی (شعراء / ۱۴۱ و ۱۴۶؛ حجر / ۸۲)، القای سلام (نور / ۶۱)، اجرای فریضه های امر به معروف و نهی از منکر^۲ (آل عمران / ۱۰؛ توبه / ۱۱۲؛ آل عمران / ۱۱؛ حج / ۴۱؛ مائده / ۷۹؛ اعراف / ۱۵۷)، و نزدیک بودن شهرها به هم (سبا / ۱۸).

ح) امنیت فرهنگی

قرآن کریم وابستگی فرهنگی را سرچشمه وابستگی های دیگر معرفی می کند، از این رو نخستین شعار و پیام همه پیامبران الهی به عنوان محوری ترین اصل، شعار «قولوا لا إله إلا الله تفلحوا» است، تا فکر بشر آزاد شده و غل و زنجیرها شکسته شود «... و از [دوش] آنان قید و بندهایی را که بر

۱. حضرت علی (ع) می فرماید: «خداوند سلام را واجب گردانید برای ایمنی و آسودگی است».

۲. این فریضه آثار مهمی را برای شهر اسلامی به ارمغان می آورد، که مهم ترین آن ها ایجاد امنیت است. امام صادق (ع) در حدیث طولانی در ضمن نقل آثار این فریضه، می فرماید: «امر به معروف و نهی از منکر واجب بزرگی است که همه واجبات به واسطه آن بر پا می شوند و اجتماع در امان می ماند...» (الحر العاملی، ۱۳۹۱ هـ ق، وسائل الشیعه، ج ۱۱، ص ۳۹۵).

ایشان بوده است برمی‌دارد. ...» (اعراف / ۱۵۷). علاوه بر آن خداوند وظیفه اصلی پیامبران را تزکیه و تعلیم انسان‌ها قرار داده است. با تزکیه انسان‌ها اصلاح می‌شوند و با تعلیم و آموزش مسائل دینی امنیت فرهنگی برای جامعه به وجود می‌آورند (عمران / ۱۶۴) و نیز آیات ۵۱، ۷۵ و ۱۰۹ سوره بقره، آیه ۲ سوره جمعه و آیات ۴۶ سوره نساء بر این مطلب دلالت دارند. خداوند برای ایجاد امنیت فرهنگی در شهر اسلامی راهکارهایی را بیان می‌کند:

۱. رفع انواع شرک و حاکم کردن توحید بر اندیشه انسان‌ها (نحل / ۲)؛
۲. زدودن آداب و رسوم جاهلی و انحرافی از زندگی مردم (زخرف / ۲۳)؛
۳. هشدار به مسلمانان نسبت به نقشه‌های شوم تهاجم فرهنگی دشمن (بقره / ۱۰۹ و ۱۲۰؛ آل عمران / ۱۴۹)؛
۴. نفی تشبیه به کافران و برقراری دوستی صمیمانه با آنان (آل عمران / ۱۵۶؛ نساء / ۸۹ و ۱۱۵؛ مائده / ۴۹؛ مؤمنون / ۷۱)؛
۵. دخالت‌ندادن کافران در امور فرهنگی مسلمانان (بقره / ۱۰۹؛ آل عمران / ۱۰۰؛ توبه / ۱۷)؛
۶. هجرت به شهر اسلامی (عنکبوت / ۵۶).
۷. نهی از سازش و تسامح در امور اعتقادی و دینی (اعراف / ۳؛ ائمه / ۱۹؛ کافرون / ۵-۱)؛
۸. اجتناب از طاغوت (زمر / ۱۸-۱۷)؛
۹. تحقیق‌بخشیدن به احکام و ارزش‌های اسلامی الهی (نساء / ۱۳۵؛ ابراهیم / ۴۰)؛
۱۰. تقویت اعتقادات و ایجاد قدرت تشخیص علمی (لقمان / ۶)؛
۱۱. سرمایه‌گذاری فرهنگی (لقمان / ۶).

ط) امنیت سیاسی

قرآن با تکیه بر اختیاری‌بودن پذیرش عقیده در دین، در ضمن تأمین امنیت آنان، اجبار انسان‌ها را در این زمینه نفی می‌کند. مواردی از آیات قرآن بر این قسم از امنیت دلالت می‌کنند:

الف) آیه «لا اکراه فی الدین» (بقره / ۲۵۶): این آیه با توجه به تأکید فراوان قرآن بر اصل توحید و تلاش پیامبر بر بنای جامعه توحیدی و زدودن مظاهر شرک از آن، بدون اجبار دلالت

می‌کند. علامه طباطبایی به‌رغم پذیرش انحصار نجات و رستگاری در عقیده توحید، با استناد به این آیه تحمیل دین و عقیده را مجاز نمی‌شمرد (طباطبایی، ۱۳۶۲ ش، ج ۲، ص ۳۴۳-۳۴۲)، و اگر خداوند دستور جنگ با کفار را داده است، منظور جنگ با کافران برای دفع فتنه است (بقره/ ۱۹۳). چون از نظر قرآن کریم، آیین حق برای همگان روشن معرفی شده است (بقره/ ۲۵۶) و پذیرش یا رد آن به اختیار افراد واگذار شده است: «فَمَنْ شَاءَ فَلْيُؤْمِنْ وَمَنْ شَاءَ فَلْيُكْفُرْ» (کهف/ ۲۹) و این امر به سود یا زیان آنان می‌انجامد و وظیفه پیامبر فقط تبلیغ آیین حق، و نه اجبار مردم بر آن است.

ب) قرآن به مشرکان جوایح حقیقت نیز امان می‌دهد (توبه/ ۶).

ج) سفارش به جدال نیکو با مخالفان (نحل/ ۱۲۵): این نکته نشان‌دهنده آزادی و امنیت عادلانه افراد در بیان اعتقادات، و نقد و بررسی آن است.

د) به‌وجود آوردن زمینه‌های مناسب برای طرح افکار مختلف (زمر/ ۸): این آیه از ایجاد زمینه‌ها برای طرح افکار و عقاید گوناگون در فضایی مناسب و برخورداری از امنیت کامل سیاسی حکایت دارد.

و) عدم اکراه و تحمیل انسان‌ها بر پذیرش دین (هود/ ۲۵ و ۲۸).

ه) شورا و مشورت (آل عمران/ ۱۵۹؛ شوری/ ۳۸).

علیرغم اعتقاد اسلام به امنیت و آزادی سیاسی، از منظر قرآن کریم این آزادی محدود به امور ذیل است و چارچوبی دارد:

۱. عدم تخلف از احکام و پیشی‌نگرفتن از دستورات خدا و پیامبر (ص) و منصوبان آنان (حجرات/ ۱).

۲. عدم پذیرش سلطه و ولایت کافران و بیگانگان (نساء/ ۱۴۴)؛

۳. عدم برقراری ارتباط ویژه با بیگانگان به عنوان محرم اسرار خود (آل عمران/ ۱۱۸)؛

۴. عدم افشای اخبار امنیتی (نساء/ ۸۳)؛

۵. به‌کارنگرفتن سخنان یا واژه‌های مورد سوءاستفاده دشمنان (بقره/ ۱۰۴)؛

۶. حفظ ادب در برخورد با رهبران الهی جامعه (حجرات / ۲)؛
۷. مشروعیت انحصاری مدیریت در جامعه اسلامی برای مسلمانان (شوری / ۹؛ انعام / ۵۷ و ۶۲؛ نساء / ۵۹ و ۶۴؛ آل عمران / ۲۸)؛
۸. توجه به پایبندنبودن کافران به پیمان‌هایشان (ممتحنه / ۲-۱؛ توبه / ۸)؛
۹. هشدار به مسلمانان نسبت به توطئه کافران (آل عمران / ۱۲۰؛ نساء / ۸۹)؛
۱۰. مشروط‌کردن پیمان‌ها با کافران در صورت انعقاد پیمان (نساء / ۱۴۱).

ی) امنیت نظامی

امنیت نظامی عبارت از این است که شهر اسلامی از نظر نظامی و مقابله با دشمنان داخلی و خارجی در صورت حمله‌های احتمالی توان لازم را داشته باشد. خداوند در آیات مربوط به امنیت نظامی درباره موضوعاتی مانند دستورات و تشویق‌ها به ایجاد امنیت نظامی و راهکارهای ایجاد آن، سخن گفته است، تا به این وسیله ساکنان شهر اسلامی به دور از هرگونه دغدغه ناامنی، به فعالیت‌های خود در زمینه توسعه و پیشرفت خود، جامعه و امرار معاش مشغول شوند و شبانه سر را با آرامش کامل جهت استراحت بر بالین بگذارند، تا خود را برای فردایی سرشار از امید و انرژی آماده کنند. خداوند برای حفظ امنیت عمومی جامعه اسلامی، مسلمانان را قاطعانه به آمادگی نظامی دستور می‌دهد (انفال / ۶۰؛ توبه / ۱۴؛ نساء / ۸۴؛ بقره / ۱۹۰، ۱۹۱، ۲۱۶ و ۲۴۴؛ آل عمران / ۱۶۷؛ نساء / ۷۴، ۷۷، ۸۴، ۸۹ و ۹۱؛ مائده / ۳۵؛ انفال / ۱۵، ۱۹، ۳۹ و ۶۵؛ توبه / ۳، ۸۶ و ۱۲۳؛ حج / ۳۹ و ۷۸؛ فرقان / ۵۲؛ محمد / ۴ و ۲۰؛ صف / ۱۰ و ۱۱؛ تحریم / ۹).

خداوند برای اینکه امنیت نظامی در شهر اسلامی حفظ شود و هیچ قدرتی نتواند امنیت آن را تهدید کند، ضمن بازگود کردن آثار دنیوی و اخروی آن، مسلمانان را به جهاد دفاعی داخلی و خارجی تشویق می‌کند. آثار جهاد و ایجاد امنیت نظامی به شرح زیر است:

- مایه حیات جامعه اسلامی (انفال / ۲۴)؛
- تضمین‌کننده همه خیرها و برکات، برای مؤمنان (توبه / ۸۸)؛
- عامل جلب رحمت (بقره / ۲۱۸)؛

- زمینه بهره‌مندی از روزی ارزشمند خداوند (انفال / ۷۴)؛
- مایه مصونیت جامعه اسلامی از تعرض کافران (نساء / ۸۴)؛
- راهی برای رهایی انسان، از عذاب و بلایای دردناک الهی (صف / ۱۰ و ۱۱)؛
- نشانه دوستی انسان‌ها (انفال / ۷۲)؛
- موجب ارتقای ارزش انسانی (توبه / ۲۰).

راهکارهای ایجاد امنیت نظامی

راهکارهای ایجاد امنیت نظامی به شرح زیر است:

۱. آموزش تاکتیک‌های مختلف جنگی (نساء / ۷۱؛ بقره / ۲۵۱؛ عادیات / ۵-۱؛ انفال / ۱۶)؛
۲. تقویت جسمانی (انفال / ۶۰)؛
۳. آموزش کار با ابزارهای مختلف جنگی (انفال / ۶۰)؛
۴. تقویت بنیه اعتقادی رزمندگان جهت اطاعت محض از ولی فرماندهان الهی (انفال / ۴۶)؛
۵. تقویت روحی و روانی رزمندگان (بقره / ۲۵۰ و ۲۵۱؛ انفال / ۱۰، ۱۱، ۴۵ و ۴۶)؛
۶. لزوم تأمین هزینه‌های جنگی (مالی) (انفال / ۶۰)؛
۷. تأمین ابزار مختلف جنگی (عادیات / ۱ و ۵؛ سبأ / ۱۰ و ۱۱؛ انبیاء / ۸۰؛ حدید / ۲۵؛ فیل / ۱)؛
۸. اتحاد و یکدلی و انسجام مسلمانان (انفال / ۴۵ و ۴۶).

ک) امنیت اقتصادی

امنیت اقتصادی عبارت از این است که ساکنان شهر اسلامی از نظرهای مختلف اقتصادی مانند امرار معاش، مشروع بودن درآمد، امنیت شغلی و جز آن، امنیت داشته باشند. خداوند در ضمن بعضی از آیات مربوط به عرصه‌های مختلف امنیت اقتصادی در شهر اسلامی، سخن گفته است. خداوند بر قریش با نابودی اصحاب فیل و ایجاد امنیت اقتصادی برای سفرهای بازرگانی آنان منت نهاده است و می‌فرماید: «برای آفت دادن قریش * الفتشان هنگام کوچ زمستان و تابستان، [خدا پیل‌داران را نابود کرد.] * پس باید خداوند این خانه را بپرستند * همان [خدایی] که در گرسنگی غذایشان داد، و از بیم [دشمن] آسوده‌خاطرشان کرد» (قریش / ۴-۱).

الف) اهداف تحقق امنیت اقتصادی در قرآن

قرآن در راستای رسیدن به امنیت اقتصادی در شهر اسلامی، با تضمین چارچوب ارزش‌های معنوی و اخلاقی اهداف زیر را دنبال می‌کند:

- اقتدار اقتصادی جامعه اسلامی (نساء / ۱۴۱). طبق نظر مفسران عدم سلطه کافران بر مؤمنان تنها مربوط به روز رستاخیز نیست (طباطبایی، ۱۳۶۲، ج ۵، ص ۱۱۶)، بلکه اقتدار اعم از آن است و اقتدار اقتصادی از مصادیق برتری و اقتدار خواهد بود؛
- ایجاد رفاه عمومی (نحل / ۸-۵)؛
- عدالت در نظام توزیع ثروت و زدودن فقر (نحل / ۹۰).

ب) راهکارهای ایجاد امنیت اقتصادی در قرآن

راهکارهای ایجاد امنیت اقتصادی در قرآن به شرح زیر است:

- ایمان و رعایت تقوای الهی (اعراف / ۹۶)؛
- ممنوعیت زراندوزی و خارج کردن اموال از گردونه اقتصاد (توبه / ۳۵-۳۴۵)؛
- ممنوعیت اسراف و تبذیر (انعام / ۱۴۱؛ اسراء / ۲۷)؛
- حرمت احتکار (توبه / ۳۵-۳۴)؛
- صدقه (توبه / ۱۰۳ و ۱۰۵؛ یوسف / ۸۸؛ احزاب / ۳۵؛ حدید / ۱۸)؛
- قرض الحسنه (بقره / ۲۴۵ و ۲۸۰؛ مائده / ۱۲؛ حدید / ۱۱ و ۱۸)؛
- تعاون و همیاری (مائده / ۲-۱؛ شوری / ۳۹-۳۶)؛
- پرداخت کفارات (بقره / ۱۸۴)؛
- وقف: از وقف به «باقیات الصالحات» تعبیر شده است (کهف / ۴۶؛ مریم / ۷۶)؛
- انفال: انفال در اصطلاح فقهی عبارت است از ثروت‌های عمومی که مالکیت و چگونگی مصارف آن در اختیار پیامبر (ص) و جانشینان وی است (حشر / ۷؛ انفال / ۱)؛
- ایثار در مال (انسان / ۸ و ۹)؛
- انفاق (بقره / ۱۷۷، ۲۶۲، ۲۷۴ و ۱۹۵؛ نور / ۲۲؛ آل عمران / ۹۲)؛

- ایجاد فرصت‌های شغلی (فاطر/ ۱۲؛ طه/ ۱۸؛ هود/ ۳۸-۳۷؛ انبیاء/ ۸۰)؛
- تشویق به تلاش برای توسعه‌ی امرار معاش (نجم/ ۳۹)؛
- ممنوعیت درآمدهای غیرمنطقی و حرام (بقره/ ۲۸۱-۲۷۵؛ مائده/ ۴۲ و ۶۳۲-۶۲).

ل) امنیت فیزیکی و محیطی

خداوند باری تعالی در آیات مختلف قرآن، اشاره‌هایی به نحوه‌ی ایجاد ساختمان و مسکن می‌کند که نشان‌دهنده‌ی اهمیت امنیت فیزیکی و محیطی است. برای مثال در آیات ۸۰ و ۸۱ سوره‌ی نحل خداوند به خانه انسان‌ها به عنوان پناهگاه امن تأکید می‌کند و با توجه به قابلیت مناسب دفاع و امنیت در پایکوه‌ها، با اشاره به موضوع غارنشینی، بر سکونت در مناطق مرتفع تأکید می‌کند. همچنین، در آیه‌ی ۱۷ سوره‌ی کهف، و آیه‌ی ۸۷ سوره‌ی یونس بر ساخت‌وساز خانه رو به کعبه و آفتاب‌گیری آن‌ها تأکید می‌کند. همه‌ی این‌ها بر امنیت فیزیکی و توصیه‌های خداوندی در این زمینه دلالت می‌کند.

آثار ایجاد امنیت در شهر از نظر قرآن

ایجاد امنیت در یک شهر از نظر قرآن آثار مثبت متعددی دارد که در ادامه، اشاره خواهد شد.

۱. امنیت عامل ایجاد آرامش است: در آیه‌ی ۱۲ سوره‌ی نحل: «و خدا شهری را مثل زده است که امن و امان...» خداوند با ذکر کلمه‌ی «مُطْمَئِنَّةً» که بر آرامش دلالت می‌کند، بعد از کلمه‌ی «آمَنَ» که بر امنیت مادی دلالت می‌کند، به زمینه‌ساز بودن امنیت برای تحقق آرامش اشاره می‌کند.
۲. امنیت زمینه‌ساز پیشرفت‌های علمی و اعتقادی است (توبه/ ۶؛ نور/ ۵۵).
۳. امنیت زمینه‌ساز رفاه و فراوانی نعمت است (نحل/ ۱۱۲؛ دخان/ ۵۵؛ ابراهیم/ ۶).
۴. امنیت زمینه‌ساز هدایت انسان‌ها است (انعام/ ۸۲؛ بقره/ ۱۹۶).
۵. امنیت موجب آزادی و آسایش در گردشگری خواهد شد (سبأ/ ۱۸).
۶. عامل محفوظماندن جان افراد از هرگونه گزند (انفال/ ۲۶).
۷. امنیت برطرف‌کننده‌ی غم و اندوه است (اعراف/ ۳۵؛ نور/ ۵۵).

۸. امنیت موجب حیات جامعه اسلامی است (بقره / ۱۷۹).

۹. امنیت نشانه و موجب دوستی و الفت است (انفال / ۷۲).

عوامل ایجاد امنیت از نظر قرآن

خداوند در قرآن از عوامل مادی و معنوی به عنوان عوامل ایجادکننده امنیت سخن گفته است که در ادامه به آن‌ها اشاره می‌شود.

الف) خداوند

خداوند با ذکر وصف «الْمُهَيِّمُ» در آیه ۲۳ سوره حشر و آیه ۵۷ سوره قصص خود را نگهبان و عامل امنیت معرفی کرده است. همچنین، در آیه ۴ قریش می‌فرماید: «همان [خدایی] که در گرسنگی غذایشان داد، و از بیم [دشمن] آسوده‌خاطرشان کرد».

ب) قرآن

خداوند قرآن را عامل امنیت و هدایت انسان‌ها به مسیرهای امن معرفی می‌کند. برای مثال در آیه ۱۶ سوره مائده می‌فرماید: «خدا هر که را از خشنودی او پیروی کند، به وسیله آن [کتاب] به راه‌های سلامت رهنمون می‌شود، و به توفیق خویش، آنان را از تاریکی‌ها به سوی روشنایی بیرون می‌برد و به راهی راست هدایتشان می‌کند».

ج) پیامبران و اولیاء ...

خداوند با بیان آیاتی از قرآن، وجود پیامبران را عامل امنیت در هر مکانی قرار داده است. برای مثال در آیه ۱۴۳ سوره شعراء می‌فرماید: «من برای شما فرستاده‌ای درخور اعتماد».

د) انسان‌ها

خداوند انسان‌ها را نیز در ضمن آیاتی از قرآن عوامل ایجادکننده امنیت در شکل‌های مختلف و در عرصه‌های مختلف اجتماعی، نظامی، فرهنگی، اقتصادی، بهداشتی و سیاسی معرفی کرده است. خداوند به مؤمنان دستور می‌دهد امنیت اجتماعی راهیان بیت‌الله الحرام را تأمین کنند (مائده / ۲).

همچنین، در آیه ۶۰ سوره انفال خداوند به مؤمنین دستور می‌دهد با تقویت بنیه نظامی عامل ایجاد امنیت در شهر اسلامی باشند.

نتیجه

از عناصر وجودی و حیاتی شهر اسلامی امنیت است، چون همان‌طور که مطرح شد، تحقق بسیاری از مسائل و احکام اسلامی بر تحقق امنیت متوقف است. با توجه به آثار مهم امنیت در شهر اسلامی و نقش آن در ارتقا انسان‌ها، باید متولیان امر برای تحقق این مهم به‌طور مضاعف تلاش کنند. خداوند در قرآن به صورت‌های مختلف به اهمیت و جایگاه مهم امنیت در شهر اسلامی اشاره کرده است، کثرت به‌کارگیری این واژه و مشتقاتش در قرآن، مؤید آن است. با توجه به بررسی‌های انجام‌گرفته، این واژه حدود ۶۷ بار در قرآن به‌کار گرفته شده است، البته این مقدار منهای آیاتی است که با واژه‌های دیگر به نحوی بر امنیت دلالت می‌کند.

خداوند در آیات مختلفی از قرآن فعل ایجاد امنیت را از افعال خود دانسته است. با توجه به بررسی‌های انجام‌گرفته، شهر امن قرآنی و اسلامی شهری است که از امنیت همه‌جانبه در زمینه‌های اجتماعی، فرهنگی، سیاسی، اقتصادی، اخلاقی، روانی و معنوی برخوردار باشد. همچنین، شهر امن قرآنی همان آرمان شهر اسلامی، شهر امنیت، صلح و اطمینان خاطر است. ایمان و مؤمن نیز از ریشه امن‌اند. وجود ایمان و افراد مؤمن در شهر آرمانی اسلامی، از امن بودن شهر حکایت می‌کند و بالعکس. آرمان شهر اسلامی امنیت را در نظر و عمل برای شهروندان فراهم می‌کند. در واقع، شهر امن قرآنی همان جامعه آرمانی اسلام است و ترسیم همه‌جانبه از یک جامعه مطلوب به فرصت و تلاش بسیار نیاز دارد.

با توجه به مختلف بودن عرصه‌های انواع امنیت، مراجع مختلفی باید در تحقق بخشیدن به آن مشارکت داشته باشند. تحقق بخشیدن به انواع امنیت مستلزم مشارکت و حضور جدی مردم است. لذا به همین دلیل بیشتر آیات مربوط به موضوع امنیت، مردم را مورد خطاب قرار داده است. بنابراین، باید اذعان کرد مدیریت شهر اسلامی از نظر قرآن نوعی مدیریت مشارکتی و مردم‌محور است و مهم‌ترین جنبه اصل امنیت اصل ابعاد انسانی است. با توجه به اهمیت و جایگاه والای

امنیت در شهر اسلامی، باید متولیان امر آن را سرلوحه همه فعالیت‌های مختلف خویش قرار دهند. بر این اساس، در مقاله حاضر ضمن بررسی ابعاد امنیت، راهکارهای ایجاد آن در شهر اسلامی بیان شد که می‌تواند راهگشای مسئولان و متولیان مدیریت شهری در برنامه‌ریزی و ایجاد شهر سالم و پایدار باشد. به منظور تلخیص و همچنین پیشگیری از تکرار مطالب، در شکل ۱ ابعاد، آثار و عوامل ایجاد امنیت از منظر قرآن که از یافته‌های پژوهش جاری است، ترسیم شده است.

شکل ۱. ابعاد، آثار و عوامل ایجاد امنیت از منظر قرآن

در پایان، بیان می‌شود با توجه به محدودیت‌های نگارندگان در بیان مطالب در قالب یک مقاله علمی از یک‌سو و هدف پژوهش جاری از دیگر سو که مبتنی بر شناسایی اصول اسلامی برگرفته از قرآن در زمینه شهر و مدیریت آن بوده است، مقاله حاضر با توجه به نقصان موجود در مبانی نظری شهر اسلامی سعی کرده است گام‌های بنیادین و اولیه را در راستای معرفی اصول الهی مدیریت شهری را برداشته و به‌کارگیری و عملی کردن اصول یادشده در مدیریت شهری نیازمند تحقیقات مکمل است.

منابع و مأخذ

۱. قرآن کریم.
۲. احمدی، حبیب؛ سروش، مریم؛ افراسیابی، حسین (۱۳۸۸). «ترس از جرم در مناطق جرم‌خیز شهر شیراز». *مجله جامعه‌شناسی کاربردی*، سال بیستم، شماره ۲، صفحات ۸۰-۶۵.
۳. اهلرز، اکارت (۱۳۸۰). *ایران، شهر، روستا و عشایر*. ترجمه عباس سعیدی، تهران، انتشارات دانشگاه شهید بهشتی.
۴. باقری، اشرف‌السادات (۱۳۸۶). *نظریه‌هایی درباره شهرهای قلمروی فرهنگ اسلامی*. تهران، انتشارات امیرکبیر.
۵. پوراحمد، احمد (۱۳۸۴). *جزوه درسی شهر اسلامی*. مقطع دکتری برنامه‌ریزی شهری، دانشکده جغرافیا، دانشگاه تهران (منتشر نشده).
۶. الحر العاملی، محمد بن الحسن (۱۳۹۱ هـ.ق). *وسائل الشیعه*. بیروت، مؤسسه آل‌البیت علیهم‌السلام لاحیاء التراث.
۷. حکیم بسیم، سلیم (۱۳۷۹). *شهرهای عربی-اسلامی*. ترجمه محمدحسین ملک‌احمدی و عارف اقوامی مقدم، تهران، سازمان چاپ و انتشارات وزارت فرهنگ ارشاد اسلامی.
۸. راغب اصفهانی، ابوالقاسم الحسین بن محمد (۱۳۳۲). *المفردات*. تهران، المكتبه الرضویه .
۹. رفیق دوست، رضا؛ شهابیان، پویا (۱۳۸۷). «درآمدی بر شناخت وجوه زیبایی در قرآن با تأکید بر تجلی جمال توحیدی در صفات شهر اسلامی». *مجله پژوهش دینی*، شماره ۱۶، صفحات ۱۶۰-۱۳۹.
۱۰. رهنمایی، محمدتقی؛ شاه‌حسینی، پروانه (۱۳۸۳). *فرایند برنامه‌ریزی شهری ایران*. تهران، انتشارات سمت.
۱۱. ساروخانی، باقر؛ نویدنیا، منیژه (۱۳۸۵). «امنیت اجتماعی خانواده و محل سکونت در تهران». *فصل‌نامه رفاه اجتماعی*، سال ششم، شماره ۲۲، صفحات ۱۰۶-۸۷.

۱۲. سقایی، محسن (۱۳۸۶). «ایدئولوژی اسلام و تأثیر آن بر ساخت شهرها». *مجله مسکن و محیط روستا*، سال ۲۹، شماره ۱۲۰، صفحات ۲۱-۱۲.
۱۳. طباطبایی، سیدمحمدحسین (۱۳۶۲). *ترجمه المیزان*. تهران، دارالکتب الاسلامیه.
۱۴. مرکز آمار ایران (۱۳۹۰). *نتایج سرشماری عمومی نفوس و مسکن سال ۱۳۹۰*.
۱۵. مکارم شیرازی، ناصر (۱۳۷۳). *تفسیر نمونه*. تهران، دارالکتب الاسلامیه.
۱۶. مؤمنی، مصطفی (۱۳۷۷). *پایگاه علم جغرافیا در ایران*. جلد اول، پایگاه جغرافیای شهری در ایران. تهران، فرهنگستان علوم جمهوری اسلامی ایران.
۱۷. میره‌ای، محمد؛ موسوی، سیدعلی (۱۳۸۷). *طرح پژوهشی نمادهای کالبدی شهر و شهرسازی در قرآن*. معاونت امور مناطق شهرداری تهران (منتشر نشده).
۱۸. نبوی، سیدعبدالحسین، حسین‌زاده، علی حسین؛ حسینی، سیده‌هاجر (۱۳۸۸). «بررسی تأثیر پایگاه اجتماعی - اقتصادی و هویت قومی بر احساس امنیت اجتماعی». *مجله دانش‌انظامی*، سال دهم، شماره دوم، صفحات ۳۶-۹.
۱۹. نقی‌زاده، محمد (۱۳۸۵). *شهر و معماری اسلامی*. اصفهان، سازمان نظام مهندسی اصفهان.
۲۰. نوروزی، فیض‌اله؛ فولادی سپهر، سارا (۱۳۸۸). «بررسی احساس امنیت اجتماعی زنان ۲۹-۱۵ ساله شهر تهران و عوامل اجتماعی مؤثر بر آن». *مجله راهبرد*، دوره ۱۸، شماره ۵۳، صفحات ۱۵۹-۱۲۹.
۲۱. هیلن براند، رابرت (۱۳۸۶). *معماری اسلامی*. ترجمه ایرج اعتصام، تهران، انتشارات شرکت پردازش و برنامه‌ریزی شهری تهران.

22. Mortada, Hisham (2003). *Traditional Islamic Principles of Built Environment*, New York, Routledge Curzon.
23. Naghizaden, Mohammad (1995). *Principies of the Contemporayisamic Urban Design the University Elimination of Conflictsin Muslim Bulit Environments*. Unpublished PhD Thesis of New South Wales. Sydney.
24. Sclar, Elliot D.; Pietro Garau, D.; Gabriella Carolini, M. (2005). The 21st century health challenge of slums and cities *The Lancet*, 365(2), 1-12.
25. Tabrizia, R. L.; Madanipour, A. (2006). Crime and the city: Domestic burglary and the built environment in Tehran *Habitat International*, 30(4), 932- 944.